

Lawrence Lessig

A privát szféra architektúrája*

Mindannyiunk életének van egy megfigyelhető része és egy kutatható része. A megfigyelhető rész létezik az a szelete, amit mások látnak, észlelnek és megjegyeznek maguknak, és amire reagálhatnak is, ha a reakció az adott körülmények között megfelelőnek tűnik. Életem kutatható része pedig az, ami nyomot hagy, esetleg maga is nyomnak minősül. Amikor végigmegyek az utcán, viselkedésem megfigyelhető. Ha egy kis kínai falu utcáján sétálnék, viselkedésemet meglehetősen alaposan követnék nyomon. A megfigyelés mindkét esetben átmeneti lenne csupán – az emberek megjegyeznék maguknak például azt, ha egy elefánttal, vagy női ruhában sétálnék, de ha a sétámban semmi különleges nem lenne, ha egyszerűen beleolvadnék a tömegbe, akkor az adott pillanatban észrevennének ugyan, de nem sokkal később el is feledkeznének rólam.

Életem kutatható része kevésbé átmeneti jellegű. Naplómbe vetett jegyzeteim rögzítik gondolataimat. Kutathatók. A házamban található dolgok az általam birtokolt javak leltárát adják. Ezek is kutathatók. A telefonom üzenetrögzítőjén található felvételek rögzítik, ki hívott, és mit mondott. Ezek az üzenetek is kutathatók. Életemnek ezek a részei nem múlnak el olyan könnyedén, nem ugyanolyan tiszavirág-életűek, mint a csak megfigyelhető részek, hanem a későbbiekben feldolgozhatók, ha a technika – és a jogrend – ezt lehetővé teszi.

Ez az esszé a privát szféráról szól. Céloom az, hogy a két fent leírt, egymástól igen csak különböző jelenségen keresztül mutassam be a privát szféra fogalmát. A privát szféra, legalábbis abban az értelemben, ahogyan itt használom, e két gondolat segítségével leírható, hiszen éppen velük kel versenyre. A privát szféra ugyanis nem más, mint az, ami akkor marad, ha a társas lét egészéből kivonjuk a megfigyelt és a kutatható elemeket. Az a lét, amelyben kevesebb a megfigyelt elem, „privátabbnak” számít; az a lét, amelynek kevesebb eleme kutatható (legalábbis legalísan), ugyancsak privátabb. Így e két jelenség működésének, architektúrájának a megértése lehetővé teszi, hogy megértsünk valamit a privát szférának abból a részéből, ami az adott speciális körülmények között egyáltalán megvalósulhat.

A privát szférának számos ilyen architektúrája van. Közülük sokféle létezik napjainkban egymással párhuzamosan a világ különböző részein, és vannak olyanok is, amelyek csak egy-egy adott kultúrkör történetében lehettek fel. Mégis a fent leírt általános módszert kívánom arra használni, hogy bemutassam a privát szféra architektúráit, hi-

* Az esszé az 1998 márciusában Tajpejben tartott *Taiwan Net '98* konferenciára készült. A szerző köszönetet mond Jack és Lillian Berkmannek, a vállalati jog professzorainak a Harvard egyetem jogi karán. Az esszé egy korábbi változatához fűzött, különösen értékes megjegyzéseikért köszönetet mond továbbá Tim Wunak és Ching-Yi Liu professzornak.

szen így nyílik mód arra, hogy a különféle kontextusokban megnyilvánuló jelenségeket általában összevetthessem egymással. Különösképpen pedig azért folyamodom ehhez a módszerhez, hogy megmutathassam, miért különbözik az a világ, aminek most éppen a külsőben állunk olyan rendkívüli módon bármi mástól, amit eddig ismertünk.

Azt állítom ugyanis, hogy olyan korba lépünk be éppen, amelyben a privát szféra minden értelemben alapjaiban változik meg. Olyan korba lépünk, amelyben a megfigyelés mértéke és a kutatás lehetőségei soha nem látott méretekben megnövekednek. Dönthetünk úgy, hogy ezt a változást hagyjuk bekövetkezni. Dönthetünk azonban úgy is, hogy válaszlépésre szánjuk el magunkat. Céлом az, hogy miután tisztáztam, milyen változásokra számíthatunk, vázoljam a válaszlehetőségeket, és – ha csak burkoltan is – érveljek az egyik vagy a másik megoldás mellett.

A megfigyelés

Hadd magyarázzam el részletesebben, mit értek megfigyelés alatt. Mint már említettem, ez a fogalom az ember életének nyomon követett részére vonatkozik, mégpedig a mások által hétköznapi szinten, rendszeresen nyomon követett részére. Itt nem a ritkán felbukkanó kémekre gondolok, bár ha a kémkedés jobban elterjedté válna, ez a tevékenység is nyilván a megfigyelés részét képezné. Az időről időre felbukkanó rendőrjárőr ténykedését sem tartom a megfigyelés részének. Értelmezésem szerint a megfigyelés az emberek vagy az általuk használt gépek szokásszerű, állandó és folyamatos megfigyelését jelenti, függetlenül attól, hogy a megfigyelt jelenség „nyilvánosnak” számít-e vagy sem.

A megfigyelés ismert társadalmi jelenség. Ennek történelmileg legnyilvánvalóbb formája az, ahogyan az egyes közösségek megfigyelik tagjaikat. Az élénk társulók képzeletében közhelyeszerűen ismerős. Tudjuk, hogy a viszonylag kis közösségekben élő, szomszédjaik által ismert emberek megfigyelés alatt állnak, miközben jönnek-mennek, vásárolnak a piacon vagy beszélgetnek a kocsmában. Azt mondják, hogy minden, ami ilyen környezetben történik, mindig is köztudomásúvá vált, és ez ma is így van. Ilyen környezetben a múltban nyilván képtelenség volt kiépitni a modern, liberális felfogásnak megfelelő privát szférát. A privát szféra nem az emberek mindennapi életében, hanem csakis a fejükben valósulhatott meg.

Ez az a kép, amely az amerikaiak szerint az Egyesült Államokat az ország alapításkor jellemezte. És ez az a kép, amely sokakat arra késztetett arra, hogy az Egyesült Államok létrejöttkor Amerikában nem létezett privát szféra. Az akkori élet a nyilvánosság előtt élt életet jelentette. Az emberek kis településeken éltek, mindenki ismerte a szomszédait, mindenki tudott mások dolgairól. Ha az ember sokáig elmaradt otthonról, vagy ha sokat ivott, rossz társaságba keveredett, esetleg nyilvánosan durván viselkedett valakivel, vagyis ha bármilyen módon megszegte a polgári viselkedést szabályozó bonyolult normarendszert, a szabályszegés ténye figyelmet keltett, és az illetőnek vállalnia kellett annak következményeit. Az ilyen társadalomban élő egyének viselkedését tehát az ott érvényes társadalmi normák szabályozták, hiszen az egyén életének nagy része ilyen értelemben nyilvános, vagyis – az én terminológiám szerint – megfigyelés alatt zajlott.

Ez a leírás a korai Amerika jól ismert képét tárja elénk, de napjainkban is jellemző az Egyesült Államok és a világ nagy részére. Számos olyan ország létezik, ahol az egyén társainak figyelő tekintete előtt él, s ahol ez a megfigyelés jelenti a társadalmi kontrollt. A jelenség a társas lét egyik fontos aspektusára mutat rá, hiszen – véleményem szerint helyesen – hangsúlyozza azt a szerepet, amit a társadalmi normák játszhatnak a közösségek életének szabályozásában. A társadalmi normák szabályozó szerepet töltenek be, de csak akkor, ha az általuk szabályozott viselkedés megfigyelhető. A kisvárosi életről festett kép a folyamatosan megfigyelt élet képe, és ez a megfigyelés teszi lehetővé a szociális normák kontrollfunkcióját.

A kisváros vagy a közösség által végzett ilyen fajta megfigyelésnek ugyanakkor olyan fontos jellemzői vannak, amelyeket nem szabad figyelmen kívül hagyunk. Ezek a jellemzők a megfigyelés technikájára vonatkoznak, s ezt a fajta megfigyelést alapjában megkülönböztetik annak más, ismert formáitól.

Az egyik ilyen jellemző a megfigyelési tevékenység relatíve átmeneti volta, a másik pedig a megfigyelő személye. A szomszédom esetleg emlékszik rá, hogy szombaton a piacon jártam, és még az is eszébe juthat, hogy kivel beszélgettem. Az viszont már nem valószínű, hogy fel tudja idézni, pontosan hány óraker látott, és összesen hány emberrel váltottam szót. Arra sem fog emlékezni, hogy mit vásároltam, mennyit fizettem, és vajon kis- vagy nagy címletű bankjegyekkel fizettem-e. Ismétlem: ha valami szokatlant művelnék, vagyis ha az elefántommal érkezem a piacra, vagy egy olyan nővel, aki nem a feleségem, akkor a kisvárosbeli viselkedésem természetesen kevésbé átmeneti jellegű megfigyelés tárgyát képezné. Akkor esetleg emlékeznének arra, hogy mit csináltam, normális esetben viszont nem. Cselekedeteimet az adott pillanatban figyelik meg, és később a megfigyelésről készült „feljegyzés” a feledés homályába vész.

A megfigyelés átmeneti jellegénél is fontosabb, hogy ki végzi a megfigyelési tevékenységet. A kisvárosokban természetesen mindig lakik néhány minden lében kánál – olyan emberek, akik mások dolgába ütik az orrukát – és néhány erkölcsös ember is, akiknek a normái szigorúbbak a többségénél. A közösségi normák efféle őrei ugyanakkor a periférián helyezkednek el, és a jóval szűkebb belső maghoz képest szélsőségeket képviselnek. A közösség által definiált szabadságot a morális idealoknak ez a belső magja korlátozza. A közösség által végzett megfigyelés éppen ezt a belső magot szolgálja ki, de korlátai a megfigyeléssel járó teher mértékét is korlátozzák. A külső szemlélő számára ezek a normák meglehetősen szigorúnak, sőt akár helytelennek is tűnhetnek. Az adott közösségen belül azonban ezek olyan elfogadott normák, amelyeknek a közösség átlagos tagjai engedelmeskednek. A normák nem szélsőségesek, és nem is szelektívek. Nem könnyedén manipulálhatók vagy változtathatók. Belőlük fakadnak a befolyásolás különféle módozatai, amelyek egymáshoz hasonló esetekben általánosságban alkalmazhatók, s az ilyen eszközök abból nyerik erejüket, hogy valamely közösség, mégpedig bizonyos normák alapján cselekvő közösség alkalmazza őket.

A fent leírt jellemzők a megfigyelés egy bizonyos architektúrájára igazak, de meg fogunk vizsgálni más jellemzőkkel bíró architektúrákat is. Előbb azonban vessünk egy pillantást a privát szféra mérlegének másik serpenyőjére, a kutathatóságra. Miért ne tennénk ezt ismét a kisváros vagy a régi Amerika példáján?

A kutathatóság

Meghatározásom szerint a kutathatóság nemcsak annak a függvénye, hogy milyen kutatható adatok léteznek egyáltalán, hanem annak is, hogy milyen technikai eszközök állnak rendelkezésre a kutatáshoz, és ezeknek a használatát milyen jogi eszközök korlátozzák. Lássuk először a korabeli technológiát.

A technológia – egyetlen szóval kifejezve – kezdetleges volt. Nem létezett egyszerű módszer arra, hogy kihallgassanak egy beszélgetést, ami két olyan személy között zajlott le, akik biztonságosan bezárkóztak valamelyiküknek a saját lakásába. Meg lehetett volna próbálni a hallgatózást, de ez nem volt könnyű, és nem is kecsegtetett túl nagy sikerrel. Mi több, mivel az élet magántulajdonban lévő ingatlan határain belül folyt, a magánlaksértésre vonatkozó törvény védte az egyént a mások által elkövetett törvénytelen behatolástól, ideértve a rendőrséget is. A kutatható dolgok – levelek, naplók és a házban található egyéb tárgyak – között csak abban az esetben lehetett kutakodni, ha a rendőrségnek módjában állt behatolni az ember tulajdonában lévő ingatlan területére. A törvény, illetve a tulajdon architektúrájának természete megvédte a magántulajdont a rendőrség illetéktelen behatolásától. A törvény és a tulajdon architektúrája együtt a privát szféra olyan zónáját hozta létre, amelybe sem az állam, sem pedig más magánszemélyek nem tudtak egykönnyen behatolni.

Már az első amerikai alkotmány garantálta ezt a védelmet. Az alkotmány negyedik kiegészítése kimondja, hogy házkutatás csak indokolt esetben végezhető, és a házkutatás elrendeléséhez alapos indok szükségeltetik. A privát szféra értékének alkotmányos megerősítése hozzájárult ahhoz a jogi védelemhez, amit a *common law* már régóta biztosított. Idetartozik a magánterület-sértés és a privát szférába való egyéb behatolások elleni védelem. Ezek az elemek támogatták jogilag a privát szféra korabeli technikai vagy szerkezeti védelmét.

Így már könnyen érthető, hogy a kutathatóság hatókörét két különböző tényező határozza meg. Az egyik annak a társas világnak a felépítménye, amelyet az imént vázoltam. Ezt kezdetleges kutatási technikák és az adatgyűjtés viszonylag kevésbé hatékony módszerei jellemezték. Az alacsony szintű hatékonyság már önmagában is nyújtott egyfajta védelmet, megnehezítette a kutatást.

E mellett a társadalmi architektúra mellett persze ott őrködött a jogrend is. A jog védte az egyént a kutatás ellen, korlátozta azoknak az indokoknak a számát, amelyek alapján a rendőrség kutatásba kezdhetett, s a privát szféra második védelmi vonalaként működött a fűrésző szemek behatolása ellenében.

A privát szféra az eredeti kontextusban tehát ennek az egyensúlynak a terméke volt. Az egyik oldalon ott volt a társadalmi normákat támogató struktúrák által megfigyelt lét. A másik oldalon pedig ott állt a jogrendszer és az architektúra védelme, amelyek együtt igen jelentősen megnövelték a kutatás „költségeit”. Az életnek az utcán zajló részét megfigyelhették az ember szomszédai, de ez a megfigyelés csak csekély számú kutatható adatot eredményezett. A mégis kutatható adatokat egyrészt védelmezte a tulajdon architektúrája, vagyis az a tény, hogy a házak falai nem üvegből készültek és az emberek magukra tudták zárni az ajtót, másrészt pedig a jogrend, ideértve az alkotmányban rögzített és az íratlan jogokat egyaránt. A privát szféra egyensúlya akkoriban a megfigyelés gyakorlata és a kutatás elleni védelem között kialakult egyensúlyt jelentette.

A védelem kiterjesztése különféle kontextusokra

Mint az eddigiekből nyilván kiderült, a privát szféra ilyen egyensúlyának nagy része mindig is az adott kor technikai lehetőségeitől függött. Ha a megfigyelés által ránk rótt terhet a megfigyelés relatíve átmeneti volta könnyebbíti, nyilvánvaló, hogy az átmenetiség kiküszöbölésére szolgáló technológiai megoldások súlyosbítják ugyanezt a terhet. Ha az otthoni privát szféra védelmére az jellemző, hogy megsértéséhez valakinek fizikailag be kell lépnie az épületbe, akkor azok a technikai eszközök, amelyek lehetővé teszik a nem fizikai jellegű behatolást, csökkentik a privát szféra biztonságát. A technológia mindkét esetben változhat, a jognak pedig mindkét esetben szembe kell néznie azzal a kérdéssel, hogy a változásokra hogyan reagálhat úgy, hogy megőrizze a privát szférát.

Az Egyesült Államokban ez a kérdés – vagyis az alkotmányos védelem reagálása a technikai eszközök változásaira – kezdetben meglehetősen komoly nehézségekbe ütközött, s az ezek legyőzésére irányuló erőfeszítések napjainkban is relevánsak. Mint az imént említettem, nemzetem alapításakor az alkotmány védelmezte az ember „személyhez, okmányokhoz és tulajdonhoz” való jogait. A szabály a következőképpen működött. A *common law* védelmezte az egyént a magánlaksértéssel szemben. Ha bárki – legyen az rendőr vagy magánszemély – engedély nélkül az ember birtokára lépett, a sértett jogi lépéseket tehetett az illetővel szemben, vagyis magánlaksértés címén beperelhetette azokat, akik engedélye nélkül behatoltak a birtokára.

Egyes esetekben azonban a behatoló jó okkal védekezhetett a vád ellen. Ha például rendőrtisztként éppen valamilyen bűnyűben nyomozott, akkor megvédte őt, ha később az esküdtszék úgy döntött, hogy az adott körülmények között a házkutatás indokolt volt. Védett volt továbbá akkor is, ha eleve rendelkezett házkutatási engedéllyel. Az engedélyben egy bíró adott felhatalmazást a házkutatásra, s ezzel az illető rendőrt kivonta a magánlaksértésre vonatkozó törvény hatálya alól. Így tehát a házkutatást fontolgató rendőrnek a következő választási lehetőségei voltak: ha engedély nélkül kutat, akkor később – abban az esetben, ha a bíróságot nem sikerül meggyőznie arról, hogy a házkutatás indokolt volt – személyesen felelősségre vonható lesz. A másik eshetőség az volt, hogy házkutatási engedélyért folyamodik a bírósághoz, s annak birtokában mentesül a felelősségre vonás alól. Ez a rendszer tehát ugyancsak erősen ösztönözte a nyomozót arra, hogy házkutatási engedélyt szerezzen, hacsak nem volt biztos abban, hogy később a házkutatást indokoltnak ítélik.

Az alkotmányos szabályozás tehát eleve adottnak tekintette a magánlaksértéssel kapcsolatban kialakult gyakorlatot. Feltételezve, hogy az erre vonatkozó jogok érvényben maradnak, csupán két ponton léptetett hatályba minősítő feltételeket. Az első pontban kimondta, hogy a házkutatásnak indokoltnak kell lennie, a másodikban pedig körülhatárolta azokat a körülményeket, amelyeknek a fennállása esetén a bíró házkutatási engedélyt adhat ki. Ezt csak abban az esetben tehetette meg, ha úgy látta, hogy bűncselekmény elkövetésének alapos gyanúja áll fenn.

Mi történik azonban akkor, ha a házkutatás magánlaksértés nélkül is végbe mehet? Például abban az esetben, ha lehetővé válik az elektronikus lehallgatás? Hogyan védené az alkotmány negyedik kiegészítése a privát szférát, ha az megsérthető lenne magánterületre való behatolás nélkül?

A kérdés először 1928-ban merült fel az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága előtt, az *Olmstead v. Egyesült Államok* perben. Amerika ajzószerke ellen folytatott emlékezetes háborúja, a prohibíció közepette a szövetségi kormányzat elektronikus lehallgató eszközöket használt arra, hogy bizonyítékokat gyűjtsön. Az állami törvények tiltják a telefonok lehallgatását, a fogyasztókkal kötött szerződésekből pedig maguk a telefontársaságok is azt ígérték, hogy a vonalakon zajló beszélgetéseket nem hallgatja le senki. A szövetségi kormányzat ennek ellenére megkezdte a beszélgetések lehallgatását, ám az *Olmstead* ügy vádlottai megtámadták a módszert, mégpedig azon az alapon, hogy az megsértette az Egyesült Államok alkotmányának negyedik kiegészítését.

A Legfelsőbb Bíróság másképp gondolta. A bíróság elnöke által megfogalmazott indoklásában a testület kijelentette, hogy az alkotmány negyedik kiegészítése csak a birtokháborítás ellen véd, mivel a telefonbeszélgetések lehallgatása során nem került sor ilyen cselekményre, a negyedik kiegészítés erre az esetre nem vonatkozik. Így tehát a bíróság elfogadhatja a lehallgatás során gyűjtött bizonyítékokat, és azok alapján el is ítélteti *Olmstead*-et a prohibíciós törvények megsértése miatt.

Brandeis bíró ugyanakkor más véleményen volt, másképp vélekedett az alkotmányról, és másképp a negyedik kiegészítés hatályáról is. Való igaz, hogy az alkotmány eredeti megfogalmazása – írta ellenvéleményében Brandeis – csak a magánlaksértés ellen nyújtott védelmet. Ám akkor, amikor az alkotmányt kidolgozták, a magánlaksértés volt az egyetlen módja annak, hogy az egyén privát szféráját megsértsék. Amikor az alkotmány annak idején hatályba lépett, a magánlaksértés tilalma a privát szféra megsértésének legjelentősebb formája ellen nyújtott védelmet. 1928-ban azonban már más volt a helyzet. Abban az évben a mindennapi élethez tartozó kommunikáció jelentős része már áttevődött a telefonvonalakra, és a magánélet is jórészt a telefonvonalak közvetítésével zajlott. Egy ilyen világban – érvelt Brandeis – a negyedik kiegészítés által biztosított védelmet úgy kell értelmezni, hogy a telefonbeszélgetések privát szféráját ugyanolyan mértékben óvja, mint az otthon biztonságát. Ahhoz, hogy az alkotmány legalább olyan mértékben védje a privát szféra biztonságát, mint amennyire az alapokmány megfogalmazásának idején tette, fontos, hogy az alkotmány ne csak a magánlaksértés ellen nyújtson védelmet.

Ha létezik bíró, aki megérdemli a világ csodálatát; ha létezik vélemény, amelynek például kell szolgálnia a jövő kiberaktivistái számára; s ha eljön az az idő, amikor a privát szféra védelmében harcba kell szállni a kibertérben is – nos, akkor Brandeis ez a bíró, s ez a vélemény és az *Olmstead* ügy a legfontosabb precedens. Ez a példa a lehető legnyilvánvalóbban demonstrál egy olyan módszert, amely elsődleges fontosságúvá válhat, ha azt szeretnénk, hogy a kibertérben megőrződjenek az egyén személyes szabadságának értékei. Brandeis úgy dolgozott, hogy először meghatározta az eredeti negyedik kiegészítésben foglalt értékeket, majd *lefordította* azokat oly módon, hogy érvényesek maradjanak a kibertér kontextusában is. Brandeis távolabbra tekintett az alkotmány megfogalmazóinak fejében megfordult speciális alkalmazási lehetőségeknél, és igyekezett megtalálni azt az eszmei tartalmat, amit az elődök az alkotmányban rögzíteni kívántak. Ezzel a módszerrel Brandeisnek sikerült 1928-ban is úgy olvasnia az alkotmányt, hogy megőrizze annak eredeti mondanivalóját. Brandeis megtanított bennünket arra, hogy az alkotmány szerzői által vallott értékeket lefordítsuk saját nyelvünkre, s ráadásul oly módon tette ezt, hogy az alkotmányhoz való hűségen ne essék csorba.

Bármennyire is szükségesnek tűnt már 1928-ban az alkotmány brandeisi olvasata – bármennyire is szükségesnek tűnt már akkor az az olvasat, amely figyelembe vette a jogvédelem formáinak változó kontextusát – tény, hogy Brandeis nézőpontját ma egyszerűen nem lehet figyelmen kívül hagyni. Ha értékelni kívánjuk a privát szféra világát abban az új korszakban, amelynek a küszöbén állunk, kénytelenek vagyunk számba venni a ma rendelkezésre álló technológiákat, vagy – ahogyan én neveztem – a privát szféra architektúráit. Az új világ beköszöntése ugyanis jóval mélyebbre hatóan és sokkal nagyobb mértékben meg fogja változtatni a privát szféra architektúráit, mint bármely eddig tapasztalt hasonló változás.

Kezdjük a változással való ismerkedést két történettel. Az első a megfigyelésről szól, a második a kutatásról.

Peter Lewis így indítja a *New York Times* hasábjain megjelent „Felejtjük el a Nagy Testvért” (*Forget Big Brother*) című cikkét:

A megfigyelő kamerák követték a vonzó, fiatal szőke nőt, ahogy végigmegy a Manhattan központjában álló szálloda hallján; üvegszemükkel lesték, amint fellifteznek a 23. emeletre, és a folyosó végéből diszkrétan nyugtázták, ahogy bekopog a szobám ajtaján. Nem láttam ugyan a videokazettákat, de el tudom képzelni a szalagra írt digitális feliratot, amely rögzíti a találkozás pontos idejét. A felvétel jól jöhet még, ha később valakinek eszébe jutna az iránt tudakozódni, mit keresett ez a hölgy, aki egyébként nem a feleségem, a szállodai szobámban egy közelmúltbeli üzleti utam során. A kamerák később láttak minket, ahogy vacsorázni, majd színházba indulunk: egy középkorú, nős texasi férfi, amint átkarol egy csinos, East Village-ben élő hölgyet, aki a lánya lehetne.¹

„Ami azt illeti – teszi hozzá Lewis – a hölgy a lányom volt.”

Lewis története a megfigyelésről szól. A történet utalás a megfigyelés egyre elterjedtebb gyakorlatára, ami mára a valós térben élt életünk alkotóelemévé vált, és aminek a kibertérben még nagyobb jelentősége lesz. A kamerás megfigyeléshez vegyük még hozzá a hitelkártyás pénzfelvételről szóló bizonylatokat, a rögzített telefonbeszélgetéseket, a repülőjegyeket, a Triborough híd fizetőszelvényeit, a szállodai bejelentkezéskor kitöltött papírokat, a szobapincér-szolgálat feljegyzéseit. Vegyük tehát számba mindazokat az adatokat, amelyeket mindennapjaink során összegyűjtenek rólunk, és nyilvánvalóvá válik, mi mindenre terjed ki a valós térben végzett megfigyelés.

A kibertérben persze még rosszabb lesz a helyzet, vagy éppenséggel jobb – ez nézőpont kérdése. Érzékletesen írja le a különbséget Jerry Kang cikke a *Stanford Law Review* című folyóiratban:

Képzelnünk el két látogatást a bevásárlóközpontban: az egyikre a valós térben, a másikkra pedig a kibertérben kerül sor. A valós térben az ember elautózik a bevásárlóközpontba, ott le-föl sétál a folyosókon, bekukkant jó néhány üzletbe, és a hívogató boltok polcai között kószál. Közben vesz magának egy gombóc fagyaltot és készpénzzel

¹ Peter H. Lewis: Felejtsetd el a Nagy Testvért. (*Forget Big Brother.*) *The New York Times*, 1998. március 12. E1.

fizet érte. Betéved egy könyvesboltba és átlapoz néhány folyóiratot. Végül megáll egy ruhaüzletnél és selyemkendőt vásárol egy ismerősének; fizetéskor hitelkártyát használ. Ebben az esetben jó néhányan lépnek kapcsolatba az emberrel, és információt gyűjtenek róla. Például amíg a bevásárlóközpontban sétál, a többi vásárló vizuális úton szerez róla értesüléseket, ha más okból nem, hát azért, hogy bele ne ütközzenek séta közben. Ez a fajta információ ugyanakkor általános jellegű (nem rögzítik például az észrevétel pontos földrajzi helyét és idejét), nem olyan formátumban „tárolják”, hogy számítógéppel fel lehetne dolgozni, nem csatolódik az ember nevéhez vagy egyéni azonosítójához, és pusztán átmeneti (az emberek rövid távú memóriájában rögzül). Az illető, akit éppen hogy csak észrevesznek, ismeretlen marad. Egyetlen fontos kivétel van csupán: a kendővásárlás során olyan adatokat rögzítenek, amelyek pontosak és részletesek, számítógéppel feldolgozhatók, név szerinti azonosítót tartalmaznak és potenciálisan örök életűek.

A kibertérben ezzel szemben a kivétel szabállyá válik: minden egyes interakció olyan, mint a hitelkártyás vásárlás. [...] Ebben az alternatív univerzumban az embert láthatatlan vonalkóddal jelölik meg abban a pillanatban, mihelyt elhagyja otthonát. A rendszer egyes elemeit „út-szolgáltatóknak” nevezik /262a/, akik az utcát és az ember által taposott földet biztosítják és nyomon követik, hogy pontosan hol, mikor és milyen gyorsan halad át azokon valaki. Később ennek alapján kiállítják a számlát azért, hogy az ember használta az általuk biztosított infrastruktúrát. Ahogy belépünk a kibertér ajtaján, a tulajdonosok láthatatlan eszközökkel mindenhová követnek bennünket, a ránk ragasztott vonalkód segítségével. A rendszer automatikusan rögzíti, milyen üzletkebe térünk be, melyik kirakatot bámuljuk meg, s mindezt milyen sorrendben és mennyi ideig tesszük. Az egyes üzletek még ennél is részletesebb adatokat gyűjtenek rólunk, mihelyt beléptünk virtuális bejáratukon. A kiberkönyvesbolt például megjegyzi, mely magazinokba lapoztunk bele, rögzíti, hogy az adott magazin mely oldalait láttuk és mennyi ideig olvastunk azokat, sőt a viselkedésünkben felfedezhető mintákat is elraktározza – már ha talál ilyeneket. Megjegyzi, hogy futólag belenéztünk egy egészségügyi magazinba, amely egy antidepresszáns hatású gyógynövényről közölt cikket, hét percig olvastunk egy hetilapot, amely egy politikai szexbotrányával foglalkozott, és villámsebességgel átlapoztunk egy bulvárlapot is, amely szerint Elvis él. Persze ha vásárolunk is valamit, az üzlet és a kibertérben zajló tranzakciókat biztosító pénz- vagy hitelintézet is pontosan feljegyzi, mit vettünk – esetünkben egy selyemkendőt: pirost és drágát.²

A megfigyelés mértéke mindkét esetben növekszik, s ugyanígy mindkét esetben változik az ember mindennapi életének megfigyelés alá eső része is. S mindkét esetben igaz, hogy a változást az egyes terek architektúrájában bekövetkezett változás teszi lehetővé. Az architektúrát arra tervezték, hogy folyamatban lévő mindennapi ügyeinkről adatokat rögzítsen. Olyan architektúrákról van szó tehát, amelyeket megfigyelésre terveztek.

Az ilyen rendszerek által összegyűjtött adatok természetesen sok tekintetben hasonlítanak azokra, amelyeket talán a kisvárosi közösség is megszerez. Vannak persze fontos különbségek. A megfigyelésből származó adatok ugyanis most – a közösség által

² Jerry Kang: Information Privacy In Cyberspace Transactions (Az információs privát szféra a kibertérben folyó tranzakciókban). 50 *Stanford Law Review*, 1193, 1212–1220 (*Stanford Law Review*, 1998. április).

összegyűjtött adatokkal ellentétben – tartósan megmaradnak és visszakereshetők. Ezek az adatok nem megszerzett, majd kidobott (vagyis elfelejtett) információt jelentenek, hanem ezeket az adatokat először összegyűjtik, majd megőrzik és kereshetővé teszik. Nemcsak az illető közösség, hanem bárki kutathat bennük, akinek szüksége van a rögzített tényekre. Gondoljunk csak a szerte a világban tárolt, sok milliárd gigabájtnyi e-mail üzenetre. Gondolhatunk a telefonszolgálatok által szalagon archivált beszélgetésekre vagy a légitársaságok törzsutasairól rögzített *Frequent Flyer* adatbázisokra, a hitelkártyás fizetésekről kiadott bizonylatokra, a telefonkártya-adatokra, a bankautomatáknál történő készpénzkivételekre, a fizetős autópályák kapuinál tárolt információkra. Vegyük sorra mindezt, és képet alkothatunk arról, hogy a rendszeressé vált mindennapi megfigyelés során milyen hihetetlen mennyiségű adat gyűlik össze, immár rutinszerűen, mindannyiunkról.

A megfigyelt dolgok mennyiségének növekedéséből következik a kutatható elemek számának növekedése. Minél több a megfigyelt jelenség, annál több kereshető adatot eredményez a megfigyelés, és minél nagyobb a kereshető adatok halmaza, annál több információ vár arra, hogy abban kutatni kezdjenek.

A kereshető adatok számának növekedése mellett ugyanakkor csökkennek a kutatás költségei. A költségek csökkenése pedig – talán paradox módon – egyúttal redukálja a kutatás ellen védelmet nyújtó jogi eszközök számát is.

Az első változás ismerősebben csenghet, ám a kutatás költségeit két részre kell osztanunk. A költségek egyik részét maga a keresést végző állja, a másik részét viszont az a személy, aki után kutatnak. A kereső által viselt költségek azok, amelyek a keresés végrehajtásával járnak együtt, ezekhez sorolható a kereséssel eltöltött idő, a kutatás elvégzésének ára stb. A kutatás tárgyává váló személy által viselt költségek elsősorban a kutatás szubjektív költségeit jelentik, ő viseli a „kutatottsággal” együtt járó tolakodás és egyéb kellemetlenségek terheit.

A fejlett technika nagy ütemben csökkenti a költségek mindkét formáját. A valós térben a teleobjektívek, a távolsági mikrofonok, az infravörös kamerák vagy az emberi test átvilágítása mind-mind olyan eszköznek számítanak, amelyek segítségével a keresést végző a korábbiánál olcsóbban juthat eredményre. A kibertérben még drámaibb a változás: az adatok egy általánosan elfogadott protokoll szerint működő hálózatba kerülnek, az adatok egymáshoz rendelkezésre szolgáló rendszerek pedig egyre kifinomultabbakká válnak. A változások mindkét esetben a keresés költségeinek radikális csökkenését hordozzák magukban, s így – bizonyos értelemben – növelik a kereshető adatok mennyiségét.

Ugyanez a változás megy végbe azoknak a költségeknek az esetében is, amelyeket a keresés tárgyaként azonosítható személy visel. A távolról végzett testátvilágítást lehetővé tévő eszközök, vagy azok, melyek segítségével több száz méterről lehallgatható valaki akár falakon át is, továbbá az *online* elérhető adatok között végzett kutatás, amit soha senki nem vesz észre, valamint az elektronikus lehallgatás – miközben a kereső szempontjából hatékony technológiának számítanak – a kutatás tárgyára is kevesebb terhet rónak.

Ugyanakkor éppen ez a második változás teremti meg az imént említett paradoxont. Hiszen a keresés hatékonyságának növekedése nemcsak a kutatás gazdasági értelemben vett költségeit csökkenti (növelvén ezáltal a kereshető dolgok számát), hanem

ezzel együtt csökkenti azoknak a jogi természetű indokoknak a számát is, amelyek alapján a kutatást meg lehetne akadályozni.

Ennek okai nyilvánvalóak. A megszokott esetekben az állam kutatásra vonatkozó jogosítványait korlátozó jogi megoldások azokra a terhekre épültek, amelyeket a kutatást elszennvedő személynek kellett elviselnie. Mihelyt azonban a kutatás célpontjára háruló terhek megszűnnek, egyre kevesebb és kevesebb érv hozható fel az állam kutatáshoz való jogával szemben. Így – mivel a kutatás költségei csökkennek – megfoghatóknak a kutathatóság szabályozását lehetővé tevő jogi alapok is.

A fenti tétel igazolására álljon itt egy példa. Mint már említettem, az Egyesült Államok alkotmánya korlátozza az állam kutatáshoz való jogát. A kutatásnak ugyanis az alkotmány szerint „indokoltnak” kell lennie. Képzeljünk el most egy „férget”, egy számítógép-programot, amely elindul a világhálón, s annak szerkezetében lyukakat keres, amelyek lehetővé teszik számára, hogy egy-egy komputer merevlemezeire rátelepülhessen. Ezt a férget úgy tervezték, hogy semmilyen kárt ne okozzon. Nem csatolja önmagát egyetlen rendszer-programhoz vagy alkalmazási fájlhoz sem. Ehelyett egyszerűen meglepepszik a merevlemezen, és kutatni kezd rajta.

Tegyük fel, hogy ezt a férget az *FBI*, az Egyesült Államok szövetségi nyomozóhivatala fejlesztette ki. Tegyük fel továbbá azt is, hogy a féreg feladata egy adott fájl felkutatása, mégpedig egy jogellenesen tárolt fájlé, ami lehet például egy nemzetbiztonsági dokumentum vagy egy szoftver illegális másolata. A férget úgy tervezték, hogy a felhasználó tudta nélkül kutasson a számítógép merevlemezén, s feladatát teljes egészében a háttérben végezze. Ha megtalálja, amit keres, jelentést küld az *FBI* számára, felfedve a keresett fájl helyét; ha pedig nem jut eredményre, akkor egyszerűen megsemmisíti önmagát. Tegyük még hozzá, hogy a féreg nem kutathat az előre meghatározott jogosultsági körét meghaladó mértékben.

Megsértené-e vajon egy ilyen féreg a privát szférát garantáló alkotmányos jogot? Nos, úgy gondolom, ez igen fogós kérdés. Bizonyos értelemben természetesen szó van a magánterületre való behatolásról, ám az alkotmány negyedik kiegészítése nem kötődik többé a magántulajdon fogalmához. A negyedik kiegészítés értelmében elvégzett próba csak arra irányulhat, vajon indokolt-e a kutatás. Ebben az esetben a kutatás az ártatlanokra nem ró terhet, csak a bűnösöket sújtja, s ilyen értelemben eredményesnek számít. Mivel pedig eredményes, a gyakorlatban növeli a kereshetőség, a kutathatóság hatókörét. Általános keresésnek számít, de mivel nem vonja magával az általános keresés járulékos költségeit, indokolt keresésként is felfoghatjuk csakúgy, mint a kábítószer keresésére idomított kutyák tevékenységét a repülőtéren, azzal a különbséggel, hogy ebben az esetben még a kutyától sem kell félni.

A féreg csak egy példa. Ám olyan példa, amely egy általános elv felé mutat. Egyre több a megfigyelt dolog, egyre több az olcsón kutatható dolog, egyre több az olyan dolog, ami kutatható anélkül, hogy terhet róna a kutatás – mármint az eredményes kutatás – célpontjára. Más szóval, a kutatás előtt tornyosuló gyakorlati és jogi korlátok eltűnőfélben vannak. Az ilyen korlátok eltűnésének pedig az lesz az eredménye, hogy az ember életének egyre nagyobb része válik feltárhatóvá.

Hogyan értékeljük ezt a változást? Hogyan érthetjük meg, miből fakad? A fent leírt modell szerint elsősorban a tér architektúrájának változásából eredeztethetjük. Forrása tehát az a változás, ami a behálózott világ architektúrájában következik be. A valós

térben – alapesetben – nem gyűlnek adatok. A valós térben az adatgyűjtés erőfeszítést kíván vagy egy közösség, vagy egy kém által tett erőfeszítést. A való világ ilyen architektúrája pedig történelmünk során azt jelentette, hogy az így gyűjtött adatok gyakorlatilag hasznavehetetlenek voltak. Az összegyűjtésük, a birtoklásuk és a felhasználásuk egyaránt túlságosan költségesnek bizonyult.

A kibertér architektúrája azonban eltér ettől, vagy mondhatnánk inkább úgy is, hogy ez az architektúra gyorsan változik. A kibertér architektúrája elképzelhető oly módon is, hogy alapvető jellemzőjévé az adatgyűjtés válik. A kibertér világa úgy is felépíthető, hogy az adatgyűjtés mindennapi gyakorlat lesz, ami láthatatlan módon, hatékonyan működik a háttérben anélkül, hogy terhet róna a felhasználóra. Az adatokat összegyűjtik; könnyedén lehet közöttük keresgélni, és a jogi védelem a keresés ellen, ami a keresés által ránk rótt terheken alapul – nos, a jogi védelem megszűnik.

Így tehát fel kell tennünk a kérdést: Hogyan reagáljunk ezekre a kibertér architektúrájában bekövetkezett technikai jellegű változásokra, amelyek általunk eddig ismeretlen világot teremtenek?

A válasz nem egyértelmű, de ha a kérdést a szabályozás kontextusába helyezzük, egyes lehetőségek nyilvánvalóvá válnak. A következő részben pontosan ez a célom: felvázolom, hogyan érthetjük meg a szabályozási környezetet és modellezni próbálom a szabályozás megértésének folyamatát. Írásom utolsó részében pedig a felállított modell alapján igyekszem majd megmagyarázni az európai és az amerikai reakciók közötti különbségeket, és megpróbálom számba venni, hogy melyik kontinensen milyen lehetőségek állnak rendelkezésünkre.

Reagálás a változásokra

Ezt a kérdést az adott kontextuson belül kell vizsgálnunk. Nem mintha az elmúlt kétszáz év – az Internet létrejöttét megelőzően – technológiai változások nélkül telt volna el. Nem is arról van szó, hogy ezzel a kérdéssel ne kerültünk volna szembe a múltban is. Nyilvánvaló, hogy az egyén privát szférájának problematikája a modern jogtörténet alapvető kérdései közé tartozott. Számos nemzet reagált is a változásokra, mégpedig olyan jogi természetű előírások életbe léptetésével, amelyekkel korábbi korokban létező védelmi módszereket igyekeztek felváltani vagy újakat teremteni.

Nem így az Egyesült Államok. Míg a legtöbb modern demokratikus rendszer nagy jelentőségű törvényekkel védte a privát szférát, Amerika elmulasztotta ezt megtenni. Számos európai ország és sok demokratikus berendezkedésű ázsiai ország – ideértve természetesen Tajvant is – a megfigyelés és a kutatás által fenyegetett privát szférát védelmező törvényeket hozott.

Az Egyesült Államok jóval lassabban reagált. Szülőhazám a privát szféra tekintetében inkább az „ahogy esik, úgy puffan” elvét követte. Ebben az országban nem védik általános érvényű szövetségi törvények a privát szférát, legyen szó akár az információs privát szféráról, akár az adatok védelméről. Nekünk még olyan szövetségi törvényeink sincsenek, amelyek hatékonyan garantálnák a gyógykezelésre vonatkozó személyes adatokat – ezalól az egyetlen kivételt az elvonóintézetekben kezelt páciensek védett csoportja alkotja. Ehelyett úgy alakult a dolog, hogy amikor az Egyesült Államok tör-

vényalkotással reagált, akkor a privát szférával kapcsolatos egyedi problémákra vonatkozó törvényeket hozott. Az arra vonatkozó adatokat például, hogy az ember milyen videokazettákat vesz ki a kölcsönzőkből, igen hatékonyan védelmezi a törvény, pusztán azért, mert egy bizonyos prominens amerikai személyiséget zavartak a videokölcsönzési szokásairól nyilvánosságra hozott adatok. Az Egyesült Államok törvényei szórványosak és részlegesek – mi több, hiányosak (különösen az európai adatvédelem helyzetével összevetve), és következetlenek is ahhoz, hogy valódi védelmet nyújthassanak.

Az, hogy miért is nem léteznek az Egyesült Államokban a privát szférát védő törvények, összetett okokkal magyarázható. Először is általános kételkedés tapasztalható a területet védő törvényekkel kapcsolatban; másodsorú hihetetlenül erősek a törvényileg védendő privát információkat felhasználni kívánó lobbik érdekei; harmadszor pedig ott van a személyes adatok kezelőinek az állítása, miszerint ők minden esetben tiszteletben tartják a privát szférát. Bármilyen legyen is azonban az oka, ne számítsunk arra, hogy az amerikai jogrendszernek ez a jellemzője a közeljövőben drámai módon megváltozzon. Az Egyesült Államokban a privát szféra egyelőre még nem számíthat arra, hogy a törvény úgy fogja védelmezni, ahogyan Európában és egyes ázsiai országokban.

Azt jelentené ez, hogy a privát szféra védelem nélkül marad? Vagy – másképp fogalmazva – vajon csak a jog által nyújtott védelemre számíthatunk?

Gondoljunk csak arra, hogy a védelem hány fajtáját élvez a privát szféra a valós térben – és ne csak a törvényes védelemre figyeljünk! Csupán négyet szeretnék kiemelni ezek közül. A *törvény* valóban a privát szféra egyik védelmezője. A fent említett szövetségi törvényeket kiegészítik az egyes államok által hozott törvények és az alkotmány által garantált védelem is. Ezek a jogi eszközök valamennyire védik a privát szférát, az Egyesült Államokban ugyanúgy, mint Európában – itt kevésbé ugyan, mint odaát, de védik.

Az egyén privát szférájának azonban nem a törvény az egyetlen őre. A privát szférát normák is védik. Az egyének között legalábbis a *normák* szabályozzák, hogy milyen kérdéseket tehet fel az ember, vagy milyen pletykákat hajlandó meghallgatni. A vállalatok szintjén pedig a normák szabályozzák azt, hogy az egyes cégek hogyan használják fel az általuk összegyűjtött adatokat. Ezek a megszorítások különböznek a törvényi szabályozástól: adott esetben például nem az állam tartatja be őket, hanem az illető közösség többi tagja által foganatosított szankciók. A szóban forgó normák ennek ellenére megszorító jellegűek, és funkciójukat tekintve a privát szférát védik.

A harmadik megszorító tényező a *piac*. A vállalatok jó piaci hírnevét befolyásolja az, hogy a privát szférával kapcsolatos adatokat hogyan kezelik. Egyes esetekben az is megtörténhet, hogy a cégek drágábban adnak bizonyos szolgáltatást, és cserébe azt ígérik, hogy jobban ügyelnek a privát szféra sértetlenségére.

Mindabban azonban, amiről eddig szó volt, a privát szférát védő (vagy éppenséggel romboló) legfontosabb megszorítás magából az *architektúrából* ered. A magas kerítés biztonságos otthont teremt, a bonyolult zár a legjobban képzett betörőkön kívül mindenkit távol tart, a vastag falakon nem szűrődik át a beszélgetés, az összehúzott függönyökön nem lehet átlátni. Mindezek a jellemzők valamely adott tér architektúrájára vonatkoznak, és nyilvánvaló módon kiterjesztik, illetve növelik az adott tér által biztosít

tott privát szférát, mint ahogy más tényezők – például az átlátszó tükrös, üvegfalú megfigyelőszobák és börtönök, a megfigyelőkamerák, az üvegezett válaszfalak vagy az ajtó nélküli irodák – csökkentik azt.

A megszorításoknak ezeket a fajtáit azért érdemes leírunk, hogy nyilvánvalóvá tegyünk egy olyan nézőpontot, ami a privát szférával és az adatvédelemmel kapcsolatos vitákban manapság gyakran elsikkad. Tudatában kell lennünk annak, hogy bármely egyedi kontextusban ennek a négy megszorításnak a megléte vagy a hiánya határozza meg a privát szférát. Megeshet, hogy mind a négy megszorítás együttesen támogatja a privát szférát, de az is, hogy az egyik a másik ellenében működik. Sőt, az is megtörténhet, hogy az egyik vagy a másik megszorítás uralkodóvá válik a többihez képest. Ahhoz, hogy képesek legyünk megérteni a privát szféra helyzetét valamely adott, speciális térbeli és temporális kontextusban, vagy egy bizonyos szempontból nézve, kénytelenek vagyunk a négy megszorító tényező együttesére koncentrálni.

A mindenkori környezeti feltételek figyelembevételével kell tehát megvizsgálunk, hogy személyes adataink milyen biztonságban vannak ma az Egyesült Államokban. Mint már említettem, Amerikában a törvények viszonylag jelentéktelenek, és valószínűtlen, hogy a közeljövőben nagyobb jelentőségre tennének szert. Ám a jogi eszközök mellett létező más tényezőket is figyelembe véve az igazi kérdés az, hogy a fenti megszorítások vajon képesek-e úgy kiegészíteni a törvényeket, hogy a létrejövő környezet egészében a privát szféra védelmét szolgálja?

Az alternatívák egyik csoportja a normákra épül. A Clinton-kormányzat álláspontja az volt, hogy az adatvédelemmel kapcsolatos problémákra a normák jelentik a megoldást. A kormányzat az ipartól várta el, hogy fejlessze ki a személyes adatok kezelésének szabályozására alkalmas szoftvereket. Azt akarták, hogy a fejlesztők maguk állítsák elő ezeket a programokat, és szinte kötelező érvénnyel, állami beavatkozás nélkül maguk terjesszék el használatukat. A számítástechnikai ipar ily módon saját maga dolgozná ki szabályozásának módját, az állam pedig – annak érdekében, hogy megvédje az állampolgárok privát szféráját – erre az önszabályozásra támaszkodhatna.

Ez a megoldás természetesen számos kételyt ébreszthet, s ezek között nem elhanyagolható az a feltevés, miszerint a kereskedelmi érdekek jócskán eltérhetnek a fogyasztók érdekeitől. Az ötlet ugyanakkor kétségtávolú alternatívát jelent, s ennek a hatékonyságát figyelembe kell venni, amikor számba vesszük a privát szféra védelmével kapcsolatos érdekeket.

A másik alternatívát az architektúra jelenti: olyan technológiák kifejlesztése, amelyek újjáélesztik a privát szférát ott, ahol más technológiák esetleg már rombolni kezdtek. A legközismertebb példa erre a titkosítás – különösen a nyilvános kulcsokon alapuló titkosítás, ami megkönnyíti, hogy az ember hatékonyan elrejttesse azokat a rá vonatkozó adatokat, amelyeket nem szeretne mások tudomására hozni.

A titkosítás ugyanakkor nem fogja tudni elrejtetni a különböző műveletek és tranzakciók során keletkező adatokat, például az egérrel való rákattintást valamire vagy a telefonbeszélgetésekről rögzített automatikus feljegyzéseket. Mi több, arra sem lesz képes, hogy könnyedén elrejtse a mások által rólunk nyilvántartott adatokat, vagyis csak olyan mértékben tudja ezt megtenni, amennyire maguk az adatok nyilvántartói védik azokat. Ezen kívül a titkosítás furesamód növeli a megfigyelést és a kutatást szolgáló

technikai lehetőségek számát, hiszen olyan architektúrát támogat, amelyen belül személyi azonosítók hozhatók létre, azaz olyan architektúrákat, amelyek egyenesen megkövetelik majd a személyi azonosítók létrehozását.

Hadd magyarázzam meg ezt részletesebben. A nyilvános kulcsokra épülő titkosítási módszer megkönnyíti, hogy valaki elrejtse a mondanivalóját. Ezzel együtt azonban megkönnyíti az adatközlő személyazonosságának a megállapítását is. A titkosítás tehát egyszerre teszi lehetővé a rejtőzködést és a személyazonosítást, hiszen ugyanaz a technikai eszköz, amely egy beszélgetés rejtjelezésére szolgál, használható a résztvevők azonosítására is. Példának okáért a digitális aláírás tanúsítja, hogy én küldtem az üzenetet, a digitális azonosító pedig tanúsítja, hogy az vagyok, akinek mondom magam. Amikor tehát a titkosításnak a privát szférára gyakorolt hatását vizsgáljuk, a technológiának éppen ezt a másik részét kell vizsgálnunk, ami lehetővé teszi a személyazonosítást.

A személyazonosítás költségeinek csökkenésével számíthatunk arra, hogy a módszerrel támogatott technikai megoldások száma növekedni fog. Mivel könnyebb lesz megmondani, hogy ki vagyok, számíthatok azoknak a rendszereknek a szaporodására is, amelyek megkérdezik tőlem, hogy ki vagyok. A két dolog párhuzamosan működik majd, hiszen az, hogy ki vagyok, értékes adatnak számít. Így a technológia növeli a rendszer által megismerhető adatok számát. Itt ismét olyan architektúrákról van szó, amelyek elősegítik a megfigyelést.

Éppen ezért nem gondolom, hogy bárki – legyen bár szakértő vagy laikus – abszolút vagy akár csak viszonylagos érvennyel kijelenthetné, hogy a titkosítási módszerek növelni fogják a privát szféra biztonságát. Azt a terminológiát használva, amellyel ezt az esszét kezdtem, a titkosítás jócskán csökkentheti a kutatható dolgok mennyiségét azáltal, hogy megvédi a rejtegetnivalót. Mindazonáltal – a személyazonosítás költségeinek csökkentése miatt – könnyen elképzelhető, hogy egyúttal növeli a megfigyelés mértékét, s ezáltal újra csak hozzájárul a kutatható adatok számának növekedéséhez. Ez a technológia, csakúgy, mint oly sok más hasonló megoldás ezen a területen, Janus-arcú: az egyik oldalról nézve kiterjeszti a szabadságot, a másik oldalról viszont fokozza az ellenőrzést.

A privát szféra biztonságának potenciális növelésére léteznek más technikai eszközök, más architektúrák is, amelyek lehetővé tehetik, hogy a privát szféra védelmező bástyáit visszafoglaljuk magunknak. Mielőtt azonban ezekre rátérnék, vizsgáljuk meg, hogy miben segíthet a piac.

Vázlatot készíték csupán – célom e helyütt nem is lehet több. Mindössze arra nézve próbálok javaslatot tenni, hogy a piacot hogyan lehet a privát szféra védelmének érdekében megzabolázni. Természetesen nem úgy, hogy magára hagynánk, hanem magán az architektúrán eszközölt változtatás segítségével. A létrejövő mixtura, vagyis a piac és az architektúra összeházasítása talán megoldással szolgálhat az itt vizsgált problémára.

Az ötlet lényege az, hogy az adat vagyon. Olyan erőforrás, amely mára hihetetlenül értékessé vált, és ahogy drágult, úgy próbálta az üzleti világ kiaknázni a benne rejlő lehetőségeket.

Az adatok felhasználásának költségei vannak, és ezeket a felhasználók szempontjából jelenleg externáliának számító költségeket azok viselik, akik jobban szeretnék, ha adataikat egyáltalán nem használnák fel. A megoldás lényege egy olyan rendszer létre-

hozása, amelyben az adatok felhasználói internalizálják a költségeket. Olyan rendszerre volna szükség, amely biztosítja, hogy a cégek fizessenek az adatok használatáért.

A tulajdonjog éppen ilyen rendszer. Ha az egyének ténylegesen gyakorolhatnák az adataik ellenőrzése feletti jogot, pontosabban ha az adatokat felhasználni kívánó szereplőknek ehhez előbb jogot kellene szerezniük az adatkezeléshez, akkor üzleti tárgyalás során dőlné el, hogy a személyes adatok egyáltalán felhasználhatók-e, és ha igen, akkor mire, illetve milyen mértékben. A jogok – abban az esetben, ha a jogok efféle piacát ki lehetne építeni – a piaci tárgyalások eredménye szerint adódnának át.

A piac számos előnnyel jár, de a legfontosabb talán a sokféleség, a változatosság felismerése. A tulajdonjogon alapuló rendszer megadná a tulajdon birtokosának a lehetőséget arra, hogy ragaszkodjon a jogához egészen addig, amíg a vásárló ki nem fizeti az általa kívánt összeget. Ez ugyanakkor azt is jelenti, hogy különböző személyek különböző mértékben ragaszkodhatnak ehhez a jogukhoz. Különböző összegeket követelhetnek. A tulajdonjogon alapuló rendszerben az eladók saját maguk dönthetnek a nekik megfelelő árról, függetlenül attól, hogy mások mit tekintenek annak.

A tulajdonjogon alapuló rendszerrel az a baj, hogy pénzbe kerül. A problémát a kifizetendő ár megtárgyalásával járó költségek jelentik. Elképzelhetetlen ugyanis, hogy az ember a világhálón való szörfölés közben minden egyes kattintáskor alkudozni kezdjen. Hogyan is lehetne tehát létrehozni ezt a tulajdonjogon alapuló rendszert?

Itt lép be a képbe az architektúra, vagyis az architektúrának az a változása, amire a korábbiakban utaltam. Tudnivaló, hogy a programozó közösség máris számos olyan javaslatot állt elő, amelyek lehetővé tehetnék ezt a fajta alkufolyamatot.

Példa erre a *World Wide Web* konzorcium által kifejlesztett *P3P* rendszer. A *P3P* a web protokollok egymással való „alkudozását” lehetővé tévő szabvány, amelynek segítségével ezek a protokollok a privát szférával kapcsolatos kérdésekről tárgyalni tudnak. A *P3P* megkönnyíti, hogy a felhasználók önmaguk állítsák be, milyen feltételek mellett látogatnak el valamely honlapra, és a beállítások elvégzése után csak olyan honlapokat tekintenek meg, amelyek megfelelnek az általuk szabott feltételeknek. Maguk a szabvány szerzői így mutatják be a *P3P* rendszert:

[A *P3P*] olyan több irányban működő rendszer, melynek segítségével a honlapok és látogatóik egyaránt közölhetik a személyes adatok kezelésében követett gyakorlatukat, illetve a saját preferenciáikat. Azok a honlapok, amelyeknek a gyakorlata megfelel a felhasználó igényeinek, könnyedén elérhetőek lesznek, míg más esetekben a felhasználók értesülnek az adott honlapon követett gyakorlatról, és lehetőségük nyílik arra, hogy elfogadják a kérdéses feltételeket, és ha kívánják, folytathatják a böngészést.³

Az ötlet lényege abban áll, hogy lehetővé teszi a számítógépek közötti kommunikációt. Az interneten már korábban megvalósult az ember és gép, illetve az ember és ember közötti kommunikáció, a *P3P*-hez hasonló architektúrák pedig most a gép és gép közötti párbeszédet is lehetővé teszik. Így a tárgyalás „költségeit” maguk a gépek vise-

³ Lásd <http://www.w3c.org/p3p>

lik, s ez azt jelenti, hogy a gépekből privát szféránk sértetlensége felett őrködő ügynökök válhatnak.

Ez a megoldás egyszerre jelenthet piaci és architekturális jellegű választ a problémára. Olyan megoldás, ami a két módszer együttes működését vetíti előre, és a privát szféra olyan mértékű védelmét teremti meg, amilyenre a jog önmagában sohasem lenne képes. Ha a szabvány sikeres lesz, elégségesnek bizonyulhat arra, hogy személyes adataink egy részét megvédje, ám természetesen nem az összeset, és nem minden esetben. Bizonyos adatokat azonban – és ez talán elegendő is lehet –feltétlenül meg fog védeni, s ez a védelem minden bizonnyal kiterjedtebb lesz annál, mint amiben jelenleg részünk van.

Konklúzió

Szeretném összefoglalni, majd lezárni mondandómat.

Bemutattam egy módszert arra, hogy bármely adott kontextusban megvizsgálhasuk a privát szférát, és javasoltam, hogy tekintsük azt a megfigyelt és kutatható dolgok függvényének. Ez utóbbiak száma éppen napjainkban drámai módon növekszik – a korábnál jóval több dolog képezi megfigyelés tárgyát és sokkal több adat lett kutatható. Erőteljes növekedés megy végbe a valós térben és a kibertérben egyaránt. Sebbel-lobbal belépünk egy olyan korszakba, amelyben sokkal több mindent meg lehet megtudni és hatékonyan összegyűjteni, mint történelmünk során eddig bármikor.

Azt állítottam, hogy ezeket a változásokat az architektúrákban bekövetkezett változások idézik elő. Úgy vélem, hogy a privát szférát potenciálisan megvédeni képes megszorítások közül az architektúra által képviselt megszorítás változott a legjelentősebb mértékben. A változás egyszerre pozitív és negatív: soha nem látott hatékonyságot tesz lehetővé, és ugyanakkor példátlan módon növeli a megfigyelés mértékét.

Céлом ebben az előadásban egy olyan módszer bemutatása volt, melynek segítségével általánosságban megérthető ez a változás; ugyanez a módszer lehetővé teszi az állam lehetséges reakcióinak számbavételét is. Az egyik lehetséges reakció a törvényi szabályozás – ez Európa válasza. A jogon túl is léteznek azonban eszközök, idetartoznak a normák, a piac és az architektúra által adott válaszok. Ezek felvázolásával igyekeztem illusztrálni a modern technológia révén lehetővé vált megoldások komplexitását. A védelemnek léteznek tehát a törvényen túli formái is, ezek elterjedésében pedig sokat segít het a kibertér.

Ez mondandóm optimista összefoglalója. Most azonban szeretnék hangot adni a jelenlegi helyzettel kapcsolatos kételyeimnek, vagy inkább nyugtalanságomnak is. Hiszen bármennyire szívesen festünk olyan jövőt, amelyben a változások helyreállítják a privát szféra korábbi állapotát, nem szabad figyelmen kívül hagynunk a már folyamatban lévő változásokat és a privát szféra általuk előidézett sebezhetőségét.

Azzal együtt ugyanis, hogy hiányoznak az adatok védelmét biztosító törvények, a különböző államok igyekeznek hasznot húzni az új architektúrák által lehetővé tett hatékonyságból. Tajvanban például a kormányzat olyan személyes *smart card*, csipvel ellátott kártya használatát kívánja bevezetni minden állampolgár számára, ami tartalmazza az illető egészségbiztosítási és személyazonossági adatait, beleértve az ujjlenyomatát is.

Ezek a kártyákon helyet kap egy digitális aláírás, amely – amennyiben bekerül a kormányzati adatbázisba – mindenféle ügylet esetében azonosítja a tulajdonost. A tajvani kormány szándéka szerint a kártyákra a polgárok minden adata rá fog kerülni, s így tökéletes azonosító eszközök lesznek, amelyek részletesen feltárják az illető múltját is. A hatékony személyi igazolványok jobbák, mint amelyekkel ma rendelkezünk.

A hatékonyság természetesen érték. A módszer ugyanakkor önnön felhasználásának módját ellenőrző struktúrák után kiált. Olyan, a rendszerbe beépített struktúrák után, amelyek kizárják az adatok jogosulatlan felhasználását. Ahhoz, hogy a haladás hozadékát ellensúlyozzuk, a haladást ellenőrző struktúrákat kell létrehoznunk. Ellenőrző pontokat kell beépítenünk a felügyeleti rendszerekbe, hogy bizonyosak lehessünk benne, a felügyelet összhangban áll a hagyományainkban rejlő értékekkel.

Álláspontom szerint a fejlett technikai módszerekbe valamilyen „hatástalanító tényezőt” kell beépítenünk, egyfajta inerciát, ami megnehezíti az eszközökkel való visszaélést. Kétségkívül nehéz amellet érvelni, hogy a kibertér architektúrájába a kormányzat munkáját megnehezítő elemek kerüljenek. Nehéz dolog meggyőzően kimutatni, hogy a kevesebb néha több is lehet.

Ez a fajta érvelés – a nehézségek ellenére – korántsem ismeretlen az alkotmányos demokráciák történetében. Valójában ezen alapul sok sikeres alkotmányos, demokratikus rendszer építménye, éppen azon, hogy az alkotmányba korlátozó struktúrákat építünk be, amelyek ellenőrzés alatt tartják és korlátozzák a kormányzat hatáskörét, és védelmet nyújtanak az állam zsarnoksága ellen. Edmund Burke* szerint például a köztársaság esszenciáját éppen az jelenti, hogy szenátus ellenőrzi a demokrácia „túlkapásait” és a végrehajtó hatalom túlkapásait is. A kormányzati struktúrában a szenátus tölti be a mérleg nyelvének szerepét. A kormányzat kormányzójaként funkcionál, vagyis olyan struktúra, ami gátat szab a demokráciában előforduló mindkét fajta szélsőségeknek.

Ugyanez a gondolat segít megmagyarázni az alkotmányos demokráciákban létező alkotmányos jogok lényegét. Ezek a jogok – ahogy a kiberjogi aktivista John Perry Barlow nevezte őket – „programhibák”, vagyis akadályozó porszemek a kormányzati gépezet fogaskerekei között, olyan elemek, amelyeknek a célja a kormányzati munka hatékonyságának csökkentése, s ezáltal az emberi jogok védelme. Ezek a porszemek nemcsak az alkotmányos jogok kontextusában, hanem magán a kormányzati struktúrán belül is értékesek. Az emberek nem szeretnék, hogy tökéletesen hatékony ügyészek működjenek, mert attól tartanak, hogy a vádeljárások zsarnoki jelleget ölhetnek. Az emberek nem kívánnak mindentől független végrehajtó hatalmat, mert attól félnek, hogy a végrehajtás önkényessé válhat. Az emberek nem kívánnak maguknak (talán még Franciaországban sem) minden hatalommal felruházott, hatékony törvényhozást. Olyan gátakat építenek be az alkotmányos demokráciába, amelyek akadályozzák a kormányzati hatalom hatékonyságát, éppen azért, hogy védjék magukat a kormányzati hatalom visszaéléseivel szemben.

Bizonyos hagyományok szellemében legalábbis így teszünk, vagy legalábbis fontos számunkra ez a kérdés. Jól értem azt a sokak által hangoztatott ellenvetést, miszerint ez a hagyomány – az alkotmányosság gondolata – mások számára idegen lehet. Megértem azt is, hogy bizonyos kultúrákból hiányzik a személyhez fűződő jogok ilyen felfogá-

* A XVIII. században élt brit gondolkodó. – *A ford.*

sa. Belátom, hogy bizonyos kultúrákban félrevezető lehet az egyén elsőbbségének hangsúlyozása a közösséggel szemben, és azt a gondolatot, miszerint a szabadság előbbre való a biztonságnál, sokan helytelennek találhatják. Ez a megértés nemcsak onnan ered, hogy számtalanszor hallhatjuk más országokkal kapcsolatban, hanem onnan is, hogy az amerikai civilizációra vonatkoztatva is ismerősen cseng. Emlékezzünk csak arra, hogy az Egyesült Államok nem szabadelvű országgént jött létre. Az eredeti alkotmány elsősorban a *szövetségi* kormányzat működését korlátozta, az egyes államokét nem. A helyi közösségeket pedig különösen nem, hiszen ezekben a közösségekben elsősorban a társadalmi normák együttese szabályozta az emberek viselkedését ugyanúgy, mint még ma is számos keleti kultúrában. Az elsődleges szabályozó szerepét nem az állam, hanem a közösség töltötte be.

Így tehát megértem azt az álláspontot, miszerint a társadalmi szerveződéseknek nagyobb szerepet kell tulajdonítanunk, mint az egyénnek. Ennek ellenére állítom: még ha valaki a közösséget szeretné is az elsődleges szabályozó szerepben látni, még ha el is vetné a személyhez fűződő jogok eszméjét, a különbözőséghez való jogot, vagy John Stuart Mill személyes szabadságra vonatkozó elméletét, az általános tolerancia szükségességét, tehát ha el is utasítaná a személyes szabadság szélsőségesen szabadelvű felfogását, s helyette az erős közösség, a közösségelvűség koncepcióját állítaná – nos, még ebben az esetben sem lenne oka arra, hogy elfogadja azokat a hatalom gyakorlására szolgáló technikai eszközöket, amelyeket az előzőekben bemutatam.

Azok az ellenőrzést szolgáló architektúrák ugyanis, amelyek korunk kibervilágában feltűnnek, nem azonosak a hagyományos közösségek ellenőrzési architektúráival. Már nem a *közösségek* figyelik meg, és a jövőben sem a közösségek fogják megfigyelni az egyének viselkedését, és nem a közösségek erőltetik rá akarataikat az egyénre. A megfigyelés feladatait az állam – a közösségtől elkülönülő, kis létszámú csoport – végzi el. Ez a különbség pedig két szempontból is rendkívüli jelentőséggel bír.

Az első a méret. Az ellenőrzésnek ebben az új keletű architektúrájában már nem a „közösségé” az ellenőrző szerep, bárhogyan is értelmezzük a közösség fogalmát. Az ellenőrzést szolgáló architektúrák haszonélvezője a kormányzat. A kormányzat pedig olyan, mint a fegyver: nem szükségképpen rossz, ám – a fegyverhez hasonlóan – ha nem megfelelő kezekbe kerül, ugyancsak veszélyessé válhat. Éppen ezt jelenti az itt tárgyalt, jellegét tekintve tudás által szerzett hatalom: egy kis csoport kezében óriási hatalom összpontosul, s ezáltal megnövekszik annak a kockázata, hogy a kormányzat zsarnokságba fordul. A kormányzat által előírható szabályok vagy követelmények nem szükségképpen azonosak azokkal, amelyeket hasonló esetben a közösség írna elő. Nem utolsósorban azért, mert előfordulhat, hogy a közösség nem ellenőrzi az előírásokat. Ezek az előírások abból merítik erejüket, hogy úgy tesznek, mintha a közösség akaratát érvényesítenék. Ehelyett azonban csak egy kis csoport érdekeit juttatják érvényre. Elhallgattatják a tiltakozókat – nem mintha a közösség mindenképpen tiltakozni akarna, hanem azért, mert a létrejött ellenőrzési architektúra a kezükbe adja a megfigyelés hatalmát.

Van azonban egy még ennél is fontosabb különbség. Ha bármit megtudunk a közösségek működéséről, vagyis azokról a viselkedésmódokról, amelyeket egy közösség támogat vagy fenntart, valamint a beavatkozásokról azokról a módokról, amelyek egy közösség végét jelenthetik, akkor azt is megtudtuk, hogy egy közösség fennmaradásá-

nak feltétele az, hogy maga gondoskodjon az általa alkotott szabályok betartatásáról. A közösség normái csak addig maradnak életben, amíg maguk a közösség tagjai vesznek részt a normák betartatásában. Kívülről nem lehet rájuk erőltetni a normákat, márpedig a jelenlegi kontextusokban a kormányzat sokszor külső tényezőként szerepel. Ha a szabályok betartatásának jogát más – az állam vagy egyéb külső szervezet – kapja meg, akkor a közösség elveszíti a kontroll lehetőségeit. Ha a közösség lemond az ellenőrzés gyakorlásáról, ezáltal éppen a közösséget alkotó kötelekeket veszíti el. Ugyanakkor furcsa, de fontos paradoxon, hogy csak a tökéletlenül működő közösség tudja megőrizni közösség mivoltát. A tökéletesen hatékony közösség ugyanis, ami rendelkezik a normákat feltétlenül betartató, hatékonyan működő intézményekkel, megsemmisíti önmagát. Ha a közösség tagjai nem viselik saját szabályaik betartatásának terhét, a közösség megszűnik létezni.

Az architektúra szempontjából ez annyit tesz, hogy nemcsak az a fontos, hogy a közösség milyen normákat vagy szabályokat követ. Fontosabb ennél, hogy ki tartatja be a követendő normákat. Így tehát – még ha a megfigyelési kapacitás hihetetlen mértékű növekedése elvileg azt is jelentheti, hogy több normát lehet betartatni – igaz az is, hogy ha a betartatást nem az adott közösség végzi, a közösség nem erősödik. A normák külső kényszerítő erőkké válnak, ugyanolyan, kívülállók által hozott megszorításokká, mint amilyenekkel az Egyesült Államok alapítói szándékozták korlátozni a szövetségi kormányzat működését.

Így tehát még egy „hagyományos” társadalom is – jobban mondva egy igazi hagyományos társadalom, amely nem önkényes hatalmaskodás leplezésére használja fel a tradíciókat – okkal kérdőjelezheti meg a hatalom kezében lévő ellenőrzési architektúrák létjogosultságát. Legalábbis jó okkal építhet be ezekbe az architektúrákba olyan korlátokat, amelyek csökkentik az ellenőrzés hatékonyságát. Ezek a korlátok nem pusztán az individualizmuson alapuló társadalom céljait szolgálják, hanem ugyanilyen fontosak azért is, hogy elkerülhető legyen a zsarnokság, ezt a célt pedig az individualista és a közösségelvű társadalmak egyaránt magukénak vallják.

Végső konklúzióként arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy a privát szférával kapcsolatos kérdések megvitatása során érdemes túllépni azokon a megfontolásokon, amelyek a kibertér kontextusában nem bírnak jelentőséggel. A kibertérben nem az individualista és a közösségelvű álláspontok konfliktusa jelenti a problémát. Itt az a fő kérdés, hogy megengedett lesz-e az adatok bármilyen jellegű helyi ellenőrzése. Az egész világgal szembeállítva minden egyes közösség individuális. Az architektúrákkal kapcsolatban pedig fel kell tennünk azt a kérdést, hogy az egyénnek módja lesz-e az interneten elérhető adatairól dönteni.

Az internet az adatgyűjtés terén nem szükségképpen követi a természet törvényeit. A lehetőségek az internet architektúrájától függenek. A kibertérről és szabályozásáról folytatott diskurzusból azonban hiányzik annak mélyebb elemzése, hogy a lehetséges architektúrák milyen széles skálán mozognak. Ki kell alakítanunk egy új szemléletmódot, ami legalább olyan kritikusan viszonyul az architektúrához, mint a joghoz. Olyan gondolkodásmódra van szükség, ami megérti mindkettőnek a működését. Arra a kérdésre, hogy miként épüljön fel az új világ, csak akkor adhatunk helyes és végső választ, ha megértjük, hogy az építkezésért – kritikai értelemben – mi magunk leszünk felelősek.

Lawrence Lessig

Amerikai jogász, a Stanford Egyetem jogi karának professzora és az egyetemen működő *Internet és Társadalom Központ* alapítója. A Philadelphiai Egyetemen közgazdasági, a Cambridge-i Egyetemen filozófiai, a Yale Egyetemen pedig jogtudományi diplomát szerzett. A *Scientific American* 2003-ban az ötven legnagyobb újíto közé választotta. Ügyvédként részt vett az amerikai igazságügyi minisztériumnak a *Microsoft* elleni perében és a rendkívüli jelentőségű *Eldred v. Ashcroft* perben. A *Wired* magazin rovatvezetője. Számos könyve jelent meg az internettel kapcsolatos jogokról és a szerzői jogról. A szellemi alkotások közkinccsé tételét szorgalmazó *Creative Commons* program vezetője, az *Electronic Frontier Foundation* tanácsadó testületének tagja.